

ВІДГУК
офіційного опонента
доктора юридичних наук, професора Бичкової Світлани Сергіївни
на дисертацію Салазського Олександра Степановича на тему
«Зловживання правом як поведінка учасника цивільних відносин»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії
в галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право»

Актуальність теми дослідження. Дисертаційне дослідження О. С. Салазського присвячене одній з актуальних і водночас найбільш дискусійних проблем сучасної науки цивільного права – зловживанню правом як одному із проявів поведінки учасника цивільних відносин. Незважаючи на тривалий розвиток цивільно-правової доктрини, питання правової природи зловживання правом, його нормативних ознак, форм прояву та цивільно-правових наслідків залишаються предметом активної наукової дискусії та неоднозначного правозастосування, що зумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Актуальність роботи обумовлена також недосконалістю чинного цивільного законодавства, що, своєю чергою, обумовлює неоднорідність судової практики та різноманітність наукових підходів до розуміння відповідної категорії.

Отже, обрана тема є актуальною, проведене дисертантом дослідження своєчасним, таким, що відповідає сучасним потребам розвитку цивілістичної науки, має важливе теоретичне та практичне значення і спрямоване на удосконалення цивільного законодавства України та забезпечення єдності правозастосовної практики.

Зв'язок теми дисертаційного дослідження з державними та галузевими програмами і темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до тем науково-дослідної роботи кафедри цивільного права та процесу на 2017-2023 роки «Актуальні питання правового регулювання особистих немайнових та майнових відносин у контексті приведення законодавства України до європейських стандартів» (державний реєстраційний номер 0117U000105), на 2024-2030 роки «Актуальні

питання правового регулювання здійснення та захисту особистих немайнових і майнових прав суб'єктів приватного права» (державний реєстраційний номер 0124U002539), що є складовою наукової теми Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова «Управлінські та правові засади забезпечення сталого розвитку України як європейської держави» на 2017-2026 роки (державний реєстраційний номер 0117U000103).

Ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень, висновків і рекомендацій. Дисертація відрізняється належним формулюванням мети, завдань, об'єкта та предмета дослідження, які є взаємоузгодженими та повною мірою відповідають обраній темі. Визначена автором методологія дослідження є комплексною та забезпечує належний рівень обґрунтованості отриманих результатів.

Позитивно характеризує роботу належне методологічне забезпечення дослідження. Дисертант застосував комплекс загальнонаукових і спеціально-юридичних методів, зокрема формально-юридичний, системний, герменевтичний, емпіричний, метод критичного аналізу. При цьому використання зазначених методів має не декларативний, а функціональний характер і безпосередньо підпорядковане досягненню поставленої мети дослідження.

Структура дисертації є логічною та відповідає поставленим меті й завданням. Робота складається зі вступу, чотирьох взаємопов'язаних розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Автор послідовно побудував дослідження на поєднанні аналізу чинного правового регулювання із формуванням пропозицій щодо його вдосконалення, що забезпечило внутрішню єдність роботи та логічний розвиток авторської позиції від постановки проблеми до законодавчих пропозицій.

У першому розділі дисертації автор визначає методологічні засади дослідження, аналізує стан наукової розробки проблеми та обґрунтовує

необхідність комплексного дослідження інституту зловживання правом. Науковий інтерес становить критичний аналіз існуючих доктринальних підходів, що дозволив автору окреслити проблемні аспекти сучасної цивілістичної доктрини та сформувати власну методологічну платформу дослідження.

У другому розділі здійснено комплексний аналіз нормативної конструкції зловживання правом та практики її застосування, що дозволило автору виявити існуючі проблеми правозастосування та сформулювати обґрунтовані висновки щодо меж застосування конструкції зловживання правом у цивільних правовідносинах.

Третій розділ дисертації присвячений баченню дисертанта на розвиток інституту зловживання правом. Саме в цій частині роботи запропоновано авторське визначення досліджуваної категорії, обґрунтовано її нормативні ознаки, форми та співвідношення із принципом добросовісності, а також сформульовано пропозиції щодо вдосконалення цивільного законодавства. Переконливість зазначених висновків забезпечується їх внутрішньою узгодженістю із результатами попередніх розділів дослідження.

Четвертий розділ охопив дослідження цивільно-правових наслідків зловживання правом. Автор аналізує співвідношення цього інституту із конструкцією недійсності правочинів, досліджує особливості застосування окремих способів захисту цивільних прав та пропонує комплексні зміни до Цивільного кодексу України. Практична спрямованість цього розділу підтверджує прагнення дисертанта поєднати теоретичні результати дослідження з можливостями їх подальшого використання у нормотворчій та правозастосовній діяльності.

Робота характеризується внутрішньою логічною завершеністю: кожний наступний розділ закономірно продовжує попередній, а сформульовані висновки утворюють єдину систему наукових положень. У

цілому зміст дисертації свідчить про системний характер проведеного дослідження.

Аналіз змісту дисертаційного дослідження дає підстави констатувати, що автору вдалося сформулювати цілісний погляд зловживання правом як прояв поведінки учасника цивільних відносин, побудований на послідовному поєднанні аналізу чинного цивільного законодавства, практики його застосування та сучасної цивілістичної доктрини.

Повнота викладення основних результатів в опублікованих наукових працях. Основні положення дисертації опубліковано у десяти наукових працях, серед яких шість наукових статей у фахових виданнях України, включених до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, а також чотири тези доповідей, оприлюднені за результатами участі у міжнародних науково-практичних конференціях і всеукраїнському науково-практичному круглому столі.

Аналіз змісту наукових публікацій дає підстави дійти висновку, що в них достатньою мірою відображено основні положення, наукові результати та висновки дисертаційного дослідження. Обсяг, характер і зміст опублікованих праць відповідають вимогам, що висуваються до апробації та оприлюднення результатів дисертацій на здобуття ступеня доктора філософії.

Новизна наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у дисертації. Дисертація О. С. Салазського містить низку наукових положень, які характеризуються належним рівнем теоретичної аргументації, практичної спрямованості й містить ознаки наукової новизни.

Зокрема, заслуговує на увагу пропозиція дисертанта розмежовувати дві форми зловживання суб'єктивним цивільним правом: умисне здійснення права з метою завдання шкоди іншій особі та недобросовісне здійснення права для досягнення власного правового результату з

усвідомленням шкоди для іншої особи, якщо наслідки такої поведінки є кричуще несумісними зі справедливістю.

Певною мірою удосконалено дисертантом розуміння значення добросовісності для кваліфікації поведінки як зловживання правом, зокрема доведено, що для встановлення зловживання суб'єктивним цивільним правом визначальне значення має суб'єктивний аспект добросовісності, який виявляється у знанні або можливості знання особою юридично значущих обставин, прав інших осіб та шкідливих наслідків власної поведінки.

Містить авторський погляд співвідношення зловживання правом і недобросовісної поведінки, оскільки недобросовісність визначено як необхідну, але недостатню ознаку зловживання правом, адже сама по собі недобросовісна поведінка не може бути підставою для цивільно-правової відповідальності, оскільки ще не свідчить про здійснення особою належного їй суб'єктивного цивільного права з порушенням меж такого здійснення та завданням шкоди іншій особі.

Значення результатів дослідження для науки, правотворчої діяльності, правозастосування та освітнього процесу. Дисертаційне дослідження О. С. Салазського має значення як для подальшого розвитку науки цивільного права, так і для вдосконалення правотворчої та правозастосовної діяльності.

Так, запропоновані автором теоретичні положення виходять за межі суто доктринального осмислення окремих аспектів інституту зловживання правом, що може стати підґрунтям для подальших наукових досліджень у сфері здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав.

Практичне значення роботи полягає у тому, що сформульовані автором висновки спрямовані на подолання неоднорідності сучасної судової практики щодо застосування конструкції зловживання правом. Своєю чергою, це може бути використано судами під час вирішення цивільних спорів, у яких виникає необхідність оцінки поведінки учасників

цивільних правовідносин крізь призму принципу добросовісності та заборони зловживання правом.

Певне значення дисертація становить і для нормотворчої діяльності. Автором запропоновано комплексні зміни до положень Цивільного кодексу України, які стосуються нормативного закріплення поняття зловживання правом, визначення його ознак, форм та цивільно-правових наслідків.

Крім того, висновки та узагальнення, сформульовані у дисертації, можуть бути використані під час викладання навчальних дисциплін «Цивільне право», «Проблеми цивільного права», «Методологія приватного права», а також при підготовці навчально-методичних матеріалів.

Потрібно зауважити, що практичне значення роботи підтверджується не лише відповідними висновками автора, а й актами впровадження результатів дослідження у діяльність адвокатських об'єднань, освітній процес, а також підготовкою проєкту Закону України щодо вдосконалення правового регулювання заборони зловживання правом.

Критичні зауваження до дисертаційної роботи. Попри загалом позитивну оцінку дисертаційного дослідження, окремі положення роботи видаються дискусійними та потребують додаткової аргументації.

1) Автор відзначає, що ним запропоновано догматико-політичну модель зловживання суб'єктивним цивільним правом. Проте подальше уточнення щодо того, в якому контексті розглядається зловживання правом, не розкриває сутності цієї моделі. У зв'язку з цим потребує деталізації, що саме дисертант має на увазі під категорією «догматико-політична модель» і що ним закладено в зміст такої моделі.

2) О. С. Салазський виокремлює «нормативні ознаки інших форм зловживання правом у розумінні ч. 3 ст. 13 ЦК України». Проте із наведених ознак (здійснення особою належного їй суб'єктивного цивільного права; недобросовісність поведінки; завдання шкоди іншій

особі; здійснення права всупереч меті його надання) не простежуються особливості таких «інших форм», адже ці ознаки, за логікою автора, притаманні будь-якій формі зловживання правом.

3) В цілому можна погодитися з дисертантом, що кваліфікація поведінки як зловживання суб'єктивним цивільним правом «потребує встановлення шкоди, завданої правам або охоронюваним законом інтересам іншої особи», зважаючи на підстави для притягнення особи до цивільно-правової відповідальності. Проте хотілося б почути думку О. С. Салазського щодо можливості запровадження превентивних заходів зловживання суб'єктивним цивільним правом.

4) Автор розмежовує зловживання суб'єктивним цивільним правом та зловживання процесуальними правами. Однак пред'явлення завідомо безпідставного позову, оскарження рішення, яке не підлягає оскарженню, штучне об'єднання позовних вимог, укладення мирової угоди на шкоду третім особам та інші подібні дії дисертант пов'язує із зловживанням суб'єктивним цивільним правом, підсумовуючи, що «подібні дії радше свідчать про недобросовісне використання процесуальних або інших правових можливостей». Законодавець такі дії охоплює поняттям «зловживання процесуальними правами». Тому потребує додаткової аргументації необхідність авторського уточнення, що ці дії «радше свідчать» про недобросовісне використання «процесуальних» або «інших правових можливостей», а також розкриття авторського бачення у відповідному контексті «інших правових можливостей».

5) Виокремлюючи дві форми зловживання правом, О. С. Салазський підкреслює: друга форма (недобросовісне здійснення суб'єктивного цивільного права з метою реалізації його змісту, коли особа усвідомлює шкідливі наслідки для іншої особи, але не надає цьому належного значення) має застосовуватися лише у виняткових випадках, коли результат здійснення суб'єктивного цивільного права є кричуще несумісним зі справедливістю. По-перше, словосполучення «кричуще

несумісний зі справедливістю» є оцінним поняттям, що нормативно незакріплене. Використання подібних категорій на законодавчому рівні призводить до неоднакового застосування норм права у правозастосовній практиці. По-друге, при такому підході виявляється нелогічність позиції автора, оскільки при завданні шкоди недобросовісним здійсненням суб'єктивного цивільного права іншій особі є підстави для притягнення порушника до цивільно-правової відповідальності. І для цього потрібно встановлювати склад правопорушення, а не виявляти суб'єктивний погляд на кричущість несумісності із справедливістю.

Висловлені зауваження не змінюють загальної позитивної оцінки дисертаційного дослідження. Вони мають дискусійний характер і стосуються окремих аспектів авторської позиції.

Загальна оцінка дисертаційного дослідження та її відповідність встановленим вимогам. У цілому наукова новизна, достовірність одержаних результатів та повнота їх апробації дають підстави стверджувати, що дисертаційне дослідження є самостійною завершеною науковою працею, у якій запропоновано авторський погляд на вирішення важливої наукової проблеми цивільного права, а сформульовані висновки й рекомендації характеризуються належним рівнем теоретичної обґрунтованості, внутрішньої логічної узгодженості та практичної цінності.

Таким чином, можна дійти висновку, що дисертація «Зловживання правом як поведінка учасника цивільних відносин» є завершеною самостійною науковою працею, у якій отримано нові науково обґрунтовані результати, що мають значення для розвитку науки цивільного права та вдосконалення цивільного законодавства України. За актуальністю теми, ступенем наукової новизни, обґрунтованістю сформульованих положень і висновків, їх теоретичним та практичним значенням дисертація відповідає вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової

установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 р. № 44 (зі змінами), а її автор – Салазський Олександр Сергійович – заслуговує на присудження ступеня доктора філософії в галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

**Головний науковий співробітник
відділу приватного права та процесу
Науково-дослідного інституту
приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України
доктор юридичних наук, професор**

Світлана БИЧКОВА